

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ YOSHIDAGI BOLALARNING KOGNITIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASPEKLARI

Jo'rayeva Nigina

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

1-23 M T(mag) guruh talabasi

Telfon nomer: +998 93 097 22 84

Annotasiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar kognitiv faoliyatini rivojlantirishda qiziqishlarning o'rni, turli munosabat turlaridan foydalanish hamda zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotida turli loyihalardan foydalanish ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv faoliyat, kognitiv munosabat, qiziqish, qiziquvchanlik, tadqiqot loyihalar, ijodiy loyihalar, axborot-amaliy yo'naltirilgan loyihalar.

Аннотация: В статье рассматривается роль интересов в развитии познавательной активности дошкольников, использование разных видов установок и использование различных проектов в практике современных дошкольных организаций.

Ключевые слова: познавательная деятельность, познавательная установка, интерес, любознательность, исследовательские проекты, творческие проекты, информационно-практические проекты.

Abstract: The article discusses the role of interests in the development of cognitive activity of preschoolers, the use of different types of settings and the use of various projects in the practice of modern preschool organizations.

Key words: cognitive activity, cognitive attitude, interest, curiosity, research projects, creative projects, information and practical projects.

Bolalarning kognitiv faolligini rivojlantirish va shakllantirish muammosi bolalar psixologiyasida eng dolzarb masalalardan biridir. Hozirgi kunda "kognitiv faoliyat" tushunchasi pedagogika va psixologiyada keng qo'llanilmoqda. Olimlar "kognitiv faoliyat" tushunchasining ma'nosi bo'yicha turli fikrlarni keltirib o'tganlar. Jumladan, M.A. Danilov, A.A. Lyublinskaya, V.K. Buryak, T.I. Shamovlar kognitiv faoliyatni aqliy faoliyatning bir turi yoki sifati deb hisoblasalar, D.B. Godovikova, E.I. Shcherbakovlar esa – bolaning bilimga bo'lgan tabiiy istagi sifatida qaraydilar. P.T. Jambazka, T.M. Zemlyanuxina, M.I. Lisina, N.A. Polovnikovlar "kognitiv faoliyat" tushunchasini kognitiv faoliyatga tayyorlik holati sifatida belgilagan bo'lsalar, T.A. Ilyina, A.I. Raev, G.Ts. Molonov, A.Z. Iogolevich, T.D. Sartorius, Z.F. Chexov, G.I.

¹ Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. 2005.

Shchukin kabi olimlarning fikricha, “kognitiv faoliyat” – bu shaxsning mulki yoki sifatidir. “Kognitiv faoliyat” atamasi insonning atrofdagi dunyo ob’yektlari va hodisalariga tanlab yo’naltirilishi bilan tavsiflanadi, ya’ni, bolada bilimga, to’liqroq va chuqurroq doimiy intilish mavjud. Bunday intilishni bolada maktabgacha davrda ham sezish mumkin. Atrofni bilish, tushunish va o’rganishga qaratilgan harakatlar bolani yanada faollashtiradi. Faoliyatning rivojlanish sur’ati va kuchayishi bilan tanlab yo’naltirish kognitiv faoliyatni qo’llab-quvvatlashga aylanadi. Buning uchun bola harakatlarini doimiy ravishda qo’llash, rag’batlantirish hamda hohish-istaklarini inobatga olish lozim bo’ladi. Bolalar tug’ma tadqiqotchilardir. Yangi tajribalarga so’nmas tashnalik, qiziquvchanlik, doimiy kuzatish va tajriba o’tkazish istagi, dunyo haqida mustaqil ravishda yangi ma’lumotlarni izlash an’anaviy ravishda bolalar xatti-harakatlarining eng muhim xususiyatlari sifatida qabul qilinadi. Bolaning har bir o’zlashtirgan harakati, o’rgangan so’zlari u uchun yangilik, kashfiyot. Faol kognitiv tadqiqot faoliyati jarayonida o’z qiziqishini qondirgan bola, bir tomondan, dunyo haqidagi g’oyalarni kengaytiradi, o’zaro bog’liqlik va o’zaro bog’liqliklar tizimida dunyoning xilma-xilligini ko’radi, ikkinchi tomondan, o’z bilimini rivojlantirish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda bola idrokining shakllanishi va rivojlanishi ta’minlanadi. Navbat bilan barcha psixologik jarayonlarning rivojlanishi sodir bo’ladi. Hozirda maktabgacha ta’lim sifatini oshirish muammosining dolzarbligi maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishga bo’lgan e’tiborni kuchaytirdi. MTTlarida bolaning har tomonlama shakllanishi va rivojlanishini ta’minlash ishlari ancha jadallashgan. Bola kognitiv sohasining rivojlanishi turli xil faoliyat turlari orqali amalga oshirilishi yo’lga qo’yilgan. Barcha faoliyat turlari bolaning quyidagi jihatlarini shakllantiradi va rivojlantiradi. Bular:

- qiziquvchanlikni rivojlantiradi;
- kognitiv motivatsion sohasini rivojlantiradi;
- kognitiv harakatlarni shakllantiradi;
- bola ongini shakllantiradi;
- bola tasavvurlarini kengaytiradi;
- ijodiy faollikni oshiradi;
- atrof, muhit, odamlar, narsalar xaqidagi g’oyalarni shakllantiradi.²

Buning ushuncha bolalarni barcha faoliyat turlariga jalb etish yaxshi samara beradi. Faqat kattalar tomonidan bolaning har bir harakati doimiy tarzda nazorat qilib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Bolalarning kognitiv rivojlanishining yangi sifati – bu kognitiv qiziqishning kuchayishi, barqarorlikning kuchayishi, kognitiv motivlar bilan ifodalanadi. Kognitiv qiziqish maktabgacha yoshdagi bolani muhim munosabatlarga, aloqalarga yordam

². Ivanova A.I. Bolalar bog’chasida atrof-muhitni kuzatish va eksperimentlarni tashkil etish metodikasi. – M., 2004 yil.

beradi. Qiziquvchanlik qobiliyati atrofni buyumlarni to'liqroq bilishni ta'minlaydi. Shu bilan birga kognitiv motivlar, ya'ni bolaga xos ehtiyojlar, mayllar, istaklar ham bolani har qanday harakatga undaydi, faollashtiradi.

Kognitiv faoliyatning manbai kognitiv ehtiyoj bo'lib, bu ehtiyojni qondirish jarayoni noma'lum narsani aniqlash, ochish va uni o'zlashtirishga qaratilgan izlanish sifatida amalga oshiriladi. Bola ehtiyojlari turli narsalarga yo'naltirilgan va ayni paytda kerak bo'lgan narsaga ega bo'lishga qaratilgan bo'ladi. Bunday xilma-xillik ham turli narsalarni bilishga, o'rganishga undaydi. Predmetlar bilan munosabatga kirishish orqali ularning fazodagi o'rni, har tomonlama tuzilishi va ahamiyatini o'zlashtiradilar.

Kognitiv rivojlanishning qayd etilgan bosqichlari bir-biridan ajralgan holda mavjud emas. Amalda ular nihoyatda murakkab birikmalar va munosabatlardir va bolaning kognitiv rivojlanishini evolyutsion jarayon sifatida tavsiflaydi.

Bola kognitiv rivojlanishining yana bir jihati bu – dunyoga nisbatan umumlashtirilgan munosabatdir. Bu quyidagicha tavsiflanadi:

Bolaga xos kognitiv munosabat bu – dunyo ajoyib, sirlarga to'la va bola ushbu ajoyibotni bilishni, hal qilishni xohlaydi;

Navbatdagi munosabat bu ehtiyotkor munosabat. Bola bunday munosabatni himoya, himoyalani tarzida tushunadi. Bolada dunyoni himoya qilish, asrash xaqidagi tushunchalarning shakllanishi;

Ijodiy munosabat bola uchun muhim yana bir munosabat bo'lib – dunyo juda go'zal – men bu go'zallikni saqlab qolish va oshirishni xohlayman shaklida namoyon bo'ladi. Bolada go'zallikni his qilish, undan zavq olish, hayratlanish, lazzatlanish kabi kognitiv bilish shakllanishini taminlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishining haqiqiy usuli eksperimentdir. O'tkaziladiga tadqiqotning tabiiy turi bolani erkin bo'lishini ta'minlaydi. Tadqiq qiluvchi tabiiy sharoitda bola bilan bemaol munosabatga kirishadi va buning natijasida bolada bilishga bo'lgan munosabat yanada yuksaladi. Eksperimentga ob'ektlar va materiallarning xossalari, sifatlari, hodisalarning aloqalari va bog'liqliklarini tushunishga qaratilgan izlanish xarakteridagi amaliy faoliyat sifatida qaraladi. Eksperimentda maktabgacha yoshdagi bola o'z atrofidagi dunyoni mustaqil va faol ravishda o'rganadigan, unga ta'sir qilishning turli shakllaridan foydalangan holda tadqiqotchi sifatida ishlaydi. Tajriba jarayonida bola bilish va faoliyat sub'yektining pozitsiyasini egallaydi. Natijada mustaqil faollik oshadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishining samarali usullariga bolalarning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirishni, o'z bilimlarini mustaqil ravishda qurish va axborot makonida harakat qilish qobiliyatini, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni ta'minlaydigan faoliyat kiradi.

Мактабгача та'лим ташкилотлари амалиётда quyidagi turdagi loyihalar qo'llaniladi:³

Tadqiqot loyihalari (ular puxta o'ylangan tuzilmani talab qiladi, tadqiqot mantig'iga to'liq bo'ysunadi, belgilangan muammoni hal qilish uchun taxminni ilgari surishni, uni hal qilish yo'llarini, shu jumladan eksperimental yo'llarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Bolalar tajribalar o'tkazadilar, muhokama qiladilar. (natijalar, xulosalar chiqarish, tadqiqot natijalarini tuzish);

Ijodiy loyihalar (qoida tariqasida, ushbu turdagi loyihalar ishtirokchilarning birgalikdagi faoliyatining batafsil tuzilishiga ega emas, u faqat yakuniy natija janriga bo'ysungan holda tavsiflanadi va yanada rivojlantiriladi, u videofilm uchun ssenariy sifatida ishlab chiqilishi mumkin. (dramatizatsiya, bayram dasturi, videofilm, sport o'yini, ko'ngilochar ko'rinishda bo'lishi mumkin);

O'yin (rol o'ynash) loyihalari (ushbu loyihalarning tuzilishi ham faqat tasvirlangan va ish tugaguniga qadar ochiq qoladi). Bolalar loyihaning tabiati va mazmuni bilan belgilanadigan muayyan rollarni o'z zimmlariga oladilar. Bu ishtirokchilar tomonidan ixtiro qilingan vaziyatlar bilan murakkablashgan ijtimoiy yoki ish munosabatlariga taqlid qiluvchi adabiy qahramonlar yoki fantastik qahramonlar bo'lishi mumkin.

Axborot-amaliy yo'naltirilgan loyihalar (ular dastlab biron bir ob'ekt, hodisa to'g'risida ma'lumot to'plashga qaratilgan; loyiha ishtirokchilarini ushbu ma'lumotlar bilan tanishtirish, ularni tahlil qilish va faktlarni umumlashtirish uchun mo'ljallangan. Bundan tashqari, loyiha natijasi, albatta, ishtirokchilarning o'zlari, ijtimoiy manfaatlari. Bolalar ma'lumot to'playdi, uni muhokama qiladi va ijtimoiy manfaatlarga e'tibor qaratgan holda amalga oshiradi; natijalar stendlar, gazetalar, vitrajlar shaklida tuziladi).

Kognitiv tadqiqot faoliyatidan katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolaning kognitiv rivojlanishi uchun asosiy shakllantiruvchi faoliyat sifatida foydalanish maqsadga muvofiq. Ayniqsa bolalarning tashabbuskorligi, zukkoligi, izlanuvchanligi, tanqidiyligi, mustaqilligini qo'llab-quvvatlash lozim. Bolani tinglash, fikrini inobatga olish uni faollashtiradi va navbatdagi faoliyatga undaydi. Natijada bola har qanday faoliyatga mustaqil kirishadi, tushungan narsalarini bemalol tushuntiradi, bolada ochiqlik va erkinlik rivojlanadi. O'zining harakatlaridan, topqirligidan zavqlanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishi muammosini hal qilishda turli tadqiqotlar, kognitiv vazifalar va turli loyihalardan foydalanish bola kognitiv faoliyati rivojlanishining asosi hisoblanadi. Buni amalga oshirishda pedagoglarning o'zni katta bo'lib, pedagog

³. Ivanova A.I. Bolalar bog'chasida atrof-muhitni kuzatish va eksperimentlarni tashkil etish metodikasi. – M., 2004 yil.

doimiy tarzda bola bilan ishlash jarayonida bolaning kognitiv faoliyati bilan ishlash zarur bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. 2005.
2. Ivanova A.I. Bolalar bog'chasida atrof-muhitni kuzatish va eksperimentlarni tashkil etish metodikasi. – M., 2004 yil.
3. Korotkova N.A. Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv va tadqiqot faoliyati // Bolalar bog'chasidagi bola. – 2003. -№3. – B.4-12.
4. Volostnikova A.G. Kognitiv qiziqishlar va ularning shaxs shakllanishidagi roli. – M., 1994 yil. Qodirova M. Bolalar idrokini rivojlantirishda mashg'ulotlarning o'rni, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №41 (science.i-edu.uz, jspi.uz).
5. Qodirova, M. (2020). Bolalar idrokini rivojlantirishda mashg'ulotlarning o'rni. Архив Научных Публикаций JSPI. Qodirova, M. (2020). Роль занятий в формировании и развитии способности размышления у детей. Архив Научных Публикаций JSPI.